

ПРОФІЛАКТИКА КОНФЛІКТІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті обґрунтовано актуальність проблеми профілактики конфліктів в умовах сучасного суспільства. Проаналізовано психологічні, педагогічні і соціологічні аспекти профілактики конфліктної поведінки, що знайшли своє відображення у працях вітчизняних і зарубіжних учених у різні періоди історичного розвитку. Розкрито сутність понять «профілактика» та «соціальна профілактика», «соціальне середовище». Наголошено, що з'ясування передумов конфліктності необхідне для визначення можливих шляхів її подолання. Автором охарактеризовано основи профілактики та її функції, визначено специфіку соціальної профілактики стосовно конфліктів у шкільному середовищі.

Ключові слова: профілактика, конфліктна поведінка, середовище.

Актуальність вивчення питання профілактики конфліктів зумовлена низьким рівнем духовності суспільства, який породжує конфліктологічну проблему нашого часу. Різке погіршення матеріального рівня життя суттєво відбивається на моральному здоров'ї суспільства, спричиняє прояви асоціальної поведінки, зокрема, у молодіжному середовищі. Сучасні підлітки опинилися у дисгармонійному світі соціальних стосунків з дійсністю, що ускладнює процес їхньої адаптації до нових умов. Тому соціально-педагогічне попередження конфліктності серед підлітків та з'ясування передумов підліткової конфліктності є актуальною темою сучасності.

Проблема профілактики конфліктів є предметом наукових досліджень у психології, соціології, педагогіці. Питання попередження конфліктності серед підлітків знайшло своє відображення у психологічних працях В. П. Бурлачука, Е. О. Донченко, Г. М. Дубчака, О. Л. Коберника, К. Левіна Н. І. Непомнящої, Т. М. Титаренко, К. Хорні, З. Фрейда. У їхніх працях розглядаються суперечності, які виступають передумовами виникнення конфліктної поведінки, детермінуючи внутрішньо особистісний конфлікт.

Проблеми взаємодії суб'єктивних та об'єктивних детермінант вивчаються в працях Ф. М. Бродкіна, Н. В. Грیشиної, О. О. Єршова, Р. Дарендорфа, Л. Козера, І. Н. Коряк, М. І. Пірен. Ними розглянуто чинники впливу на виникнення та розвиток конфліктних форм поведінки

У працях Л. І. Божович, Г. С. Костюка висвітлюються внутрішні суперечності (окремих сторін психіки, навчальної діяльності, мотивації тощо) і зовнішні (між людиною і навко-

лишнім середовищем). Учені наголошують, що коли зовнішні суперечності інтеріоризуються та стають внутрішніми, вони породжують у самій людині протилежні тенденції, які вступають у боротьбу між собою шляхом вироблення нових способів поведінки.

Л. О. Петровська, Н. І. Пов'якель, В. І. Ілійчук питання конфліктної поведінки пов'язують з об'єктивно-суб'єктивним характером причин конфлікту, психологічними властивостями та соціальним досвідом особистості. Ученими доведено, що в процесі визначення способів попередження конфліктних форм поведінки обґрунтування об'єктивно-суб'єктивного характеру причин конфлікту необхідно для вироблення стратегії поведінки [4, с. 435].

На основі проведеного аналізу психологічних праць з означеної проблеми можна зробити висновки про те, що прояви конфліктної поведінки, внутрішні особливості особистості та її соціальне оточення тісно взаємопов'язані. Слід зауважити, що психологи розглядають конфліктну поведінку як стиль поведінки людини, який детермінує виникнення конфліктів.

Питання конфліктної поведінки підростаючого покоління знайшло своє відображення у соціологічних працях Л. С. Славіна, Т. В. Ендовицької, Б. С. Волкова, Л. Е. Орбан-Лембрик, В. І. Ілійчук. Науковці розглядають конфліктну поведінку як рису особистості, що акумулюється природними задатками індивіда і його соціальним досвідом та виступає як результат внутрішніх і зовнішніх суперечностей між потребою в самоствердженні і можливістю її задоволення, а також між власними установками і вимогами групи.

Соціолог О. Г. Здравомислов розглядав конфліктну поведінку як захист власних інтересів шляхом обмеження активності опонента. На його думку, у визначенні поведінки й манери спілкування домінують емоції.

Праці соціологів Дж. Джеттен, С. Кітаяма, Г. Маркус, Г. У. Солдатової підкреслюють соціокультурну зумовленість поведінкових стереотипів. Ученими встановлено, що толерантність є інтегративною якістю особистості, що проявляється на рівні моральних переконань, індивідуальних властивостей та поведінки. Отже, соціологи розглядають конфлікт як модель поведінки з особливими розподілом ролей, способами вираження поглядів, формами відстоювання інтересів.

Проблема конфлікту у процесі виховання дістала висвітлення у педагогічних працях А. С. Макаренка, В. О. Су-

хомлинського, Б. Т. Лихачова та інших авторів ще у минулому столітті. В. О. Сухомлинський вважав, що безконфліктного навчально-виховного процесу не буває, а подолання конфлікту – це «будні щоденної виховної роботи» [7, с. 639]. Проблему конфліктів у шкільному середовищі розглядали також учені А. Я. Анцупов, Н. В. Басова, Г. О. Ковальов, Я. Л. Коломинський, Є. А. Шумилін, В. М. Афонькова, Т. В. Драгунова, Є. С. Родченкова.

Науковцями розглянуто загальнотеоретичні знання про сутність конфлікту, його структуру і динаміку перебігу, особливості педагогічних конфліктів, причини виникнення конфліктів, основні ланки педагогічної ситуації, які за різних умов можуть бути конфліктогенними, визначено способи подолання конфліктної ситуації.

Проблематика причин конфліктів та шляхів їх запобігання у педагогічних колективах відображена у працях А. О. Лукашенко, В. Д. Жаворонкова, Л. Г. Карпової та інших. Дослідниками висвітлено загальні проблеми професійної компетентності педагога до здійснення педагогічно доцільної взаємодії, безконфліктного спілкування з учасниками педагогічного процесу – колегами, адміністрацією, також обґрунтовано причинно-наслідкові зв'язки конфлікту.

У сучасній школі процес навчання та виховання неможливий без суперечностей і конфліктів. Конфлікти, конфліктні ситуації, а звідси й конфліктна поведінка – безпосередня реальність наших днів.

Пояснити поведінку особистості, зокрема й конфліктну, неможливо без аналізу соціального середовища, суспільних відносин, груп, з якими особистість взаємодіє, а також без вивчення ціннісно-нормативної структури суспільства, що суттєво впливає на ієрархію цінностей, ціннісних орієнтацій, мотивів та установок особистості.

Процеси соціального виховання та соціалізації особистості здійснюються в умовах соціального середовища. З погляду соціальної педагогіки, соціальне середовище – це сукупність соціальних умов життєдіяльності людини, а саме сфери суспільного життя, соціальні інститути, соціальні групи, що впливають на формування її свідомості та поведінки [1, с. 56-60].

Саме соціальне середовище, зокрема його сфери: політична, соціальна, духовна формують певні очікування щодо поведінки особистості.

У словнику-довіднику з соціальної педагогіки виховне середовище тлумачиться як «середовище безпосереднього та опосередкованого впливу на дитину на мікрорівні, сукупність об'єктивних факторів, що утворює умови життєдіяльності особистості, передачі їй суспільно-історичного досвіду людства і національної культури, впливає на формування її фізичних, психічних та соціально-адаптивних можливостей, процес і повноту творчої самореалізації» [6, с. 69-70].

Результатом порушення відносин підлітка із середовищем може стати конфліктна поведінка і, як наслідок, агресивні дії. Агресивні дії підлітків виступають засобом досягнення мети, самоціллю, що задовольняє потребу в самореалізації і самоствердженні.

Зважаючи на те, що діти є основою майбутнього суспільства, з'ясування передумов підліткової конфліктності та її профілактика є актуальним завданням. Спеціалісти, які працюють із конфліктами, вважають найефективнішим засобом запобігання конфліктам їхню профілактику.

На нашу думку, для кращого розуміння сутності профілактики доцільно використати таке визначення: профілактика — це система керованої діяльності яка забезпечує науково-теоретичну та практичну реалізацію заходів, спрямованих на попередження конфліктної поведінки, виникнення і розвитку відхилень.

До основ профілактики належать: законність, гуманізм, демократизм, відповідальність посадових осіб за порушення прав індивідів.

Профілактика ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних педагогічних, психологічних, організаційних, інформаційних факторів, що зумовлюють відхилення у психічному та соціальному розвитку дітей та молоді, у їхній поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності та довілля [2, с 14].

Функції профілактики:

- діагностична (виявлення причин та факторів відхилень у поведінці);
- координуюча (координація зусиль зацікавлених виховних інститутів у попередженні та подоланні асоціальної поведінки);
- прогностична (передбачення можливих негативних явищ у поведінці особи);
- реабілітуюча (відновлення рівноваги у поведінці).

У сучасній літературі визначення «профілактика конфліктів» та «попередження конфліктів» доволі часто вживають як синоніми. Вважаємо за доцільне розрізнити ці концепти. Профілактика конфліктів — ширше поняття, а попередження конфліктів є видом профілактики. Профілактика конфліктів — це така організація життєдіяльності суб'єктів соціальної взаємодії, яка спрямована на недопущення конфлікту або на мінімізацію ймовірності його виникнення [3, с. 94-97].

Порівняно з терміном «профілактика», соціальна профілактика є напрямом соціально-педагогічної діяльності. Соціально-педагогічною можна вважати діяльність, яка спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб чи відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини (М. А. Зверева, А. І. Капська, В. А. Нікітін).

Соціальна профілактика може розглядатися і як вид соціальної роботи. Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 № 2558-III визначено, що соціальна профілактика — це вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді. Вважаємо, що соціальна профілактика розширює низку попереджувальних заходів, зокрема психолого-педагогічних, правових, медичних, культурних тощо та деталізує перелік проблем, на які повинні бути розраховані відповідні дії.

Основні напрями соціально-педагогічної роботи у сучасній школі визначаються насамперед проблемами, що виникають у процесі навчання та виховання дітей.

Як і в будь-якій профілактичній роботі, вирізняють первинну, вторинну і третинну профілактику.

Первинна (соціально-педагогічна профілактика) — це комплекс педагогічних та психологічних заходів, спрямованих на налагодження позитивної соціальної взаємодії підлітків, на попередження несприятливого впливу факторів соціального середовища. Ми підтримуємо думку, що первинна профілактика найбільш ефективна до усунення обставин і факторів, які провокують конфліктну поведінку підлітків. Моделі поведінки, уміння та навички, які підліток знає і вдосконалює, впливають на підвищення стійкості до несприятливих факторів. Первинна профілактика ґрунтується на комплексному системному вивченні впливу умов і факторів соціального та природного середовища на здоров'я та розвиток підлітка [5, с. 2].

Вторинна профілактика (рання профілактика) полягає в роз'ясненні впливу конфліктної поведінки та пов'язаних із нею негативних наслідків на розвиток і формування особистості. Вторинна профілактика передбачає раннє виявлення негативних змін в поведінці дитини, що дає змогу попередити подальший розвиток девіантної поведінки.

Суть *третинної* профілактики (цілеспрямованої профілактики) полягає у формуванні в підлітків навичок відмови від скоєння правопорушення або злочину. Третинна профілактика передбачає виявлення причин, особливостей поведінки та свідомості підлітків, які призвели до виникнення проблем. А також перенавчання, підвищення самооцінки підлітка, підтримку в адаптації до соціуму. Профілактика є індивідуальною, систематичною і довготривалою у комплексі педагогічних, соціальних, психологічних послуг.

Отже, можемо зазначити, що проблематика конфліктів та їх профілактика була і є предметом уваги різних наук (педагогіки, психології, соціології) та не втрачає своєї актуальності і сьогодні. Особливо важливою видається робота щодо профілактики конфліктів, яка є необхідною умовою запобігання конфліктній поведінці підлітків, а у разі виникнення конфліктів допоможе віднайти оптимальні шляхи їх подолання.

Література

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола ; заг. ред. А. Й. Капської. — К., 2002. — 164 с.
2. Алексєєнко Т. Ф. Соціально-педагогічна підтримка дітей групи ризику / Т. Ф. Алексєєнко // Соціальна педагогіка : теорія та практика. — 2005. — № 1. — С. 56-60.
3. Анцупов А. Я. Профілактика конфліктів в школьному колективі / А. Я. Анцупов. — М., 2003. — 208 с.
4. Ложкін Г. В. Психологія конфлікту : теорія і сучасна практика / Г. В. Ложкін, Н. І. Пов'якель. — К. : Ранок, 2007. — 435 с.
5. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх : навч.-метод. посіб. / В. М. Оржеховська // Міжнародний фонд «Відродження». Програма «Трансформація гуманітарної освіти в Україні». — К. : ВіАн, 1996. — 352 с.
6. Соціальна педагогіка : словник-довідник / Т. Ф. Алексєєнко, Ю. М. Жданович, І. Д. Зверева, О. Л. Кононко та ін. ; за заг. ред. Т. Ф. Алексєєнко. — Вінниця : Планер, 2009. — 548 с.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5-ти т. Т. 5 : Бачити себе / В. О. Сухомлинський. — К. : Радянська школа, 1976-1977. — 639 с.

В статтє обоснована актуальность профілактики конфліктів в условиях современного общества. Проанализированы психологические, педагогические

ческие и социологические аспекты профилактики конфликтного поведения, получившие свое отражение в трудах отечественных и зарубежных ученых в различные исторические периоды. Объяснена сущность понятий «профилактика» и «социальная профилактика», «социальная среда». Обращено внимание на предпосылки конфликтности и необходимость определения возможных путей их преодоления. Автором охарактеризованы основы профилактики и ее функции, определены специфические особенности социальной профилактики относительно конфликтов в школьной среде.

Ключевые слова: профилактика, конфликтное поведение, среда, подростки.

L. V. Suchkova

Prophylaxis of Conflicts as a Social and Pedagogical Problem

Sasynivska general school of I-III degrees (Piryatynskiy district, Poltava region, Ukraine).

In the article, the topicality of the problem of prophylaxis of conflicts in conditions of modern society is substantiated. Psychological, pedagogical and sociological aspects of conflict behavior prophylaxis are analyzed, which are reflected in works of domestic and foreign scientists in different periods of historical development. The essences of the concepts «prevention» and «social prevention», «social environment» are specified. Clarification is determined to be a precondition for a conflict to identify possible ways to overcome it. The author describes the basics of prevention, its functions and specifics in relation to the prevention of social conflicts in the school environment. The connection of conflict behavior with the features of social environment is proved. The author characterizes the types of prevention and its impact on the prevention of conflict behavior. Particular attention is paid to conflict preventive measures aimed at creating the best social situation for the individual that are a necessary condition to preventing conflict behavior of adolescents.

Keywords: prophylaxis, conflict conduct, educational environment, prevention, adolescents.

References

1. Kapska, A. Y., Bezpalko, O. V. & R. H. Vaynola. (2002). Aktualni problemy sotsialno-pedahohichnoyi roboty (modulnyi kurs dystatsiinoho navchania. [Issues of the day of social-pedagogical work (a module of distance learning course)]. Kyiv.
2. Alekseienco, T. F. (2005). Sotsialno-pedahohichna pidtrymka ditei grupy ryzyky [Social-pedagogical support of children of risk group]. Sotsialna pedagogika. [Social pedagogics], 1, 56-60.
3. Antsupov, A. Ya. (2003). Profilaktika konfliktov v shkolnom kolektive [Conflict prevention in the school community]. Kyiv.
4. Lozhkin, G. V. (2007). Psykholohiia ronfliktu: teoriia i praktyka [Psychology of conflict: theory and practice]. Kyiv: Ranok.
5. Orzhekhovska, V. M. (1996). Profilaktyka pravoporushen sered nepovnoletnikh [Delinquency prevention among under-ages]. Kyiv: ViAn.
6. Alekseienco, T. F., Zhdanovych, Yu. M., Zvereva, I. D. & Kononko, O. L. (2009). Sotsialna pedahohika [Social pedagogics]. Vinnytsia: Planer.
7. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Vybrani tvory: Vol. 5 [Selected Works]. Kyiv: Radianska shkola.